

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

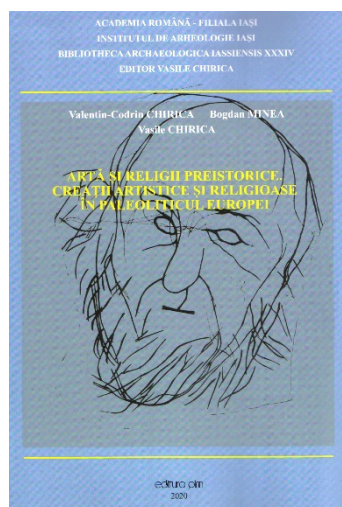
Valentin-Codrin Chirica, Bogdan Minea, Vasile Chirica, *Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei*, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis XXXIV, Editura PIM, Iași, 2020, 216 p.+165 fig.

Semnalăm apariția unui volum de sinteză axat pe sistematizarea și analiza unor date provenite dintr-unul dintre cele mai interesante domenii de interes ale Preistoriei îndepărtate, cel care înglobează creațiile artistice și manifestările care pot fi interpretate ca religioase.

De altfel, titlul lucrării, „Artă și religii preistorice. Creații artistice și religioase în Paleoliticul Europei”, este extrem de explicit. Volumul apare sub egida Academiei Române Filiala Iași, în prestigioasa serie Bibliotheca Archaeologica Iassiensis a Institutului de Arheologie din Iași. Este semnat de către Valentin-Codrin Chirica, Bogdan Minea și Vasile Chirica, trei autori binecunoscuți în mediul științific din întreaga lume.

Informațiile și conținutul volumului sunt sistematizate din perspectiva – menționată încă din scurtul preambul intitulat „Observații generale asupra artei paleolitice” – potrivit căreia *întreaga creație a comunităților umane paleolitice are conotații religioase*.

Structura lucrării include zece capitole (nenumerate) de dimensiuni variabile, urmate de Rezumat și Legenda ilustrațiilor, realizate în limba franceză, de Bibliografie și Ilustrația propriu-zisă.

Primul capitol intitulat „Generalități asupra Paleoliticului lumii” cuprinde, firesc, o trecere în revistă asupra celei mai îndelungate epoci din Istoria umanității. Aceasta se face însă, dintr-o perspectivă specială, evidențiindu-se elemente care permit identificarea existenței unui sentiment religios nu doar în cadrul comunităților paleoliticului superior, ci chiar și în sânul aceluia de paleoantropi din Africa.

Datele sistematizate aici sunt completate de cele din următoarele două capitole, „Creații artistice cu aspecte cultice în Paleoliticul mijlociu” și „Creații artistice și religioase în Paleoliticul superior”. Acestea cuprind în primă instanță, numeroase precizări de ordin metodologic și terminologic. De asemenea, sunt definite cadrul geografic și teritoriul de referință și, nu în ultimul rând, sunt evidențiate principalele trăsături ale culturilor arheologice care au furnizat descoperirile însoțite de datări de cronologie absolută.

„Arta Paleoliticului superior vechi”, este capitolul care deschide, în fapt, abordarea sistematică a problematicii de referință. El este continuat și completat cronologic de următorul capitol, „Arta Paleoliticului superior recent”. Plecând de la „creații artistice utilitare”, ca vârful de lance și străpungătorul, continuând cu obiectele de podoabă realizate din materii dure animale (cochilii perforate de scoici și melci, dinți de animale, os sau fildeș) și cu piese diverse care prezintă decor gravat sau sculptat (piese de tip „compresor”, suporturi osteologice diverse, plachete cu formă variată realizate din os sau piatră), cu statuetele din os, fildeș, corn sau chiar lut ars și până la realizările de artă parietală, descoperirile relevante pentru tematica de referință sunt, rând pe rând, prezentate și analizate din perspectiva amintită.

Capitolul „Creații artistice și aspectele religioase în paleoliticul superior” este organizat raportat la o sistematizare la care autorii fac cu regularitate apel de-a lungul volumului, cea a lui Denis Vialou. Conform acesteia, o analiză temeinică a descoperirilor de artă paleolitică poate demonstra că aceasta s-a manifestat pe trei paliere: *arta corpului* (care plasează sexualitatea și imaginarul în centrul tuturor reprezentărilor de animale sau de oameni, inclusiv reprezentări corporale sau de obiecte de podoabă), *arta acțiunii* (arta vânătorilor, ca sens elementar al vieții comunităților umane) și *arta societății*, ca artă ce poate reprezenta global creațiile și credințele comunităților umane, nu numai a artiștilor ca individualități separate.

Cele trei perspective de interpretare sunt aplicate și în cadrul capitolului următor, „Creații artistice în Paleoliticul superior al spațiului carpato-nistrean”. Titlul capitolului este suficient de explicit. Subliniem, totuși, că autorii realizează aici o prezentare detaliată a unor piese celebre în toată lumea descoperite în zona Prutului mijlociu și a Nistrului. Unele dintre ele (amuleta-pandantiv realizată pe un suport

din cortex, precum și cea din os) provin chiar din săpăturile realizate la Mitoc – *Malul Galben* (jud. Botoșani, România) de unul dintre autori. Ținem să reamintim aici faptul că, stratigrafia din acest sit – cercetat timp de aproximativ jumătate de veac de către Vasile Chirica – este, astăzi, de referință pentru evoluția Paleoliticului Superior din Europa Centrală și de Sud-Est. Investigarea sa, alături de o echipă internațională, constituie un model de cercetare și valorificare interdisciplinară.

Ultimele două capitole sunt subsumate subtitlului „Teme importante cu privire la creația artistică paleolitică”. În fapt, ele constituie două eseuri care abordează o tematică incitantă.

Primul dintre acestea, „Reprezentarea Marii Mame în arta și religiile paleolitice” sistematizează date pe un subiect pe care unii dintre autori (Vasile Chirica, Valentin-Codin Chirica) l-au mai abordat în preocupările lor științifice din ultimul deceniu. Imaginea femeii și a ideii de feminitate în arta paleolitică este analizată și interpretată din perspective multiple. Reprezentările propriu-zise sunt discutate analizându-se simbolismul lor și evidențiindu-se valențele pe care comunitățile aparținând Paleoliticului superior din Europa și până în Siberia le conectau cu femeia dăătoare de viață, Marea Mamă protectoare a vieții pe Pământ, nu numai a oamenilor ci și a animalelor.

Cel de-al doilea eseu (și ultimul capitol al volumului), „Elemente de sacralitate a violenței în Preistorie”, ilustrează o abordare inovatoare în literatura de specialitate în spațiul românesc. Deși atenția autorilor este îndreptată asupra oamenilor, în acest demers sunt incluse și animalele. Sunt identificate și discutate posibilele motive ale existenței violenței în Paleolitic și caracterul lor. Cu această ocazie, sunt indicate numeroase date care documentează violența și după moarte, date care, indirect, conectează această practică cu valențe simbolice. Autorii evidențiază, în egală măsură, caracterul social al violenței, ideea de protecție, chiar și prin violență, a ceea ce comunitatea consideră că are mai important și mai prețios.

Volumul este completat de o Bibliografie impresionantă și de o Ilustrație de foarte bună calitate care acoperă întreaga problematica abordată.

Un Rezumat în limba franceză asigură accesibilitatea lucrării și pentru specialiștii care nu citesc în limba română.

Încheind scurta noastră prezentare, ținem să subliniem faptul că lucrarea abordează o problemă extrem de interesantă, dintr-un unghi inedit pentru literatura de specialitate din România. Ea este rezultatul unui efort imens de documentare, datele utilizate fiind culese și sistematizate din sute de publicații răspândite pe întreg mapamondul. Citate și trimiteri la lucrările unor filozofi și

istorici ai religiilor (Lucian Blaga, Mircea Eliade, Émile Durkheim, Arnold van Gennep) însoțesc și subliniază anumite teme și demonstrații.

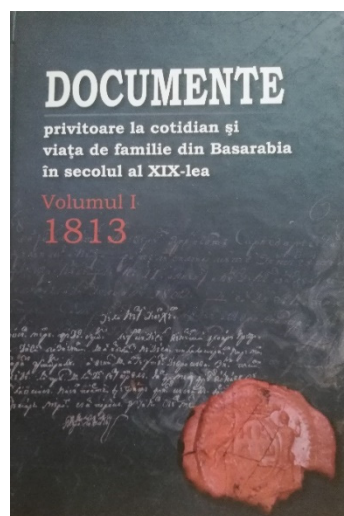
Volumul este util atât specialiștilor, care îl pot consulta pentru o informare rapidă, cât tuturor celor dornici de a descoperi noi date despre apariția și evoluția sentimentului religios și reflectarea lui în creațiile umane din Paleolitic.

Senica ȚURCANU

Teodor Candu, Alina Felea (editori), *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea. Volumul I (1813)*, Editura Lexon-Prim, Chișinău, 2019, 424 p.

Este adevărat, în ultimele decenii au fost publicate volume întregi de documente, aflate în fonduri de biblioteci, arhive sau muzee. S-au editat valoroase colecții de documente, care reflectă viața social-economică și politică a societății românești în perioadele medievală, modernă și contemporană. Cu toate aceste reușite, valorificarea moștenirii documentare rămâne în continuare un deziderat pentru istoricii români. Printre documentele vechi există unele care atrag atenția în mod special, pentru că reflectă cotidianul și viața de familie, domenii care au fost insuficient cercetate în istoriografia românească din stânga Prutului. Acestea ajută la o mai bună cunoaștere și o mai veridică interpretare a trecutului nostru.

Intenția colegilor Teodor Candu și Alina Felea de la Institutul de Istorie din Chișinău de a include în circuitul științific mărturii documentare despre cotidian și viața de familie este una îndrăzneță, iar materialele publicate sunt foarte utile cercetătorilor sau celor interesați de aceste curioase crâmpene istorice. Mai mult decât atât, prin acest volum, editorii inițiază publicarea unei valoroase colecții de documente culese din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

În primul volum al acestei colecții, pe care avem onoarea de a-l prezenta acum, sunt incluse acte referitoare la activitatea Dicasteriei Exarhicești din Chișinău, din Fondul 205 al Arhivei Naționale a Republicii Moldova, documente despre administrația ecleziastică și activitatea structurilor bisericești, a clerului și a unor slujitori, numeroase referințe despre relațiile de familie, viața cotidiană, infracțiuni etc. În volum au fost incluse 350 de documente, emise în Basarabia în perioada 2 ianuarie 1813 – 24 decembrie 1813 care reflectă raporturile dintre soți, cazuri de crize de familie, încălcări ale prevederilor canonice în domeniul dreptului familiei – adulterul, dubla căsătorie, divorțul, relațiile de rudenie, violența în familie și altele. Trebuie menționate și problemele conexe reflectate în documente legate de condițiile de trai și ocupațiile locuitorilor – munca sezonieră în zona Bugeacului, unde locuitorii plecau înainte de 1812 la cositul fânului, pășunatul animalelor sau pentru negoț.

Din conținutul acestor acte desprindem și atitudinea unor structuri civile rămase în Basarabia după anexare față de legislația imperială rusă, comportamentul preoților și atitudinea lor față de reglementarea unor conflicte conexe, atitudinea comunităților față de preoți. Continuitatea raporturilor dintre Dicasteria Exarhicească din Chișinău și Consistoriul Mitropoliei din Iași sunt o altă componentă reflectată în documentele din volum. Aspectele de istorie locală, relațiile dintre membrii comunității sau a acestora cu administrația locală, nume necunoscute de preoți, informații cu caracter genealogic sunt elucidate frecvent în actele incluse în primul volum al viitoarei colecții.

O mare parte a documentelor au fost redactate în limba română, însă există unele scrise în limba rusă, pe care editorii le-au tradus în românește, cu păstrarea sensului mesajului. Documentele din volum sunt transliterate corect, dovadă că au fost valorificate de specialiști cu experiență în astfel de activități. Fișa fiecărui document prezintă: numărul de ordine, data emiterii și rezumatul, originalul în limba română (în limba rusă doar pentru unele acte și traducerea), note suplimentare la document, sursa sau fondul. Precizările de detalii pentru unele documente sunt date în note, la subsolul paginii. Pentru a facilita accesul la informație și înțelegerea conținutului, editorii au inclus un glosar al rusismelor, indice geografic, cu înregistrarea tuturor variantelor toponimelor semnalate în documente și indice de nume.

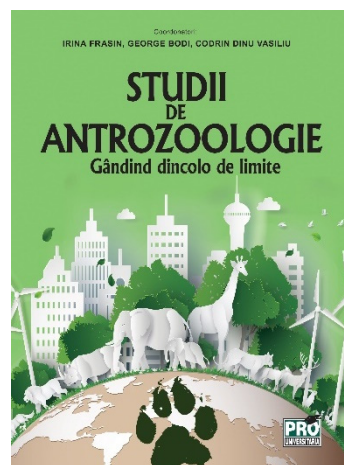
Indubitabil, valoarea documentelor incluse în volum este deosebită. Actele vor fi utilizate pentru precizarea diverselor aspecte din istoria Basarabiei și a diferitelor raporturi ale populației din acest spațiu cu instituțiile din dreapta Prutului după anexare. Dorim editorilor și pe această cale succese și putere de

muncă în identificarea, transliterarea și includerea în circuitul științific a actelor pentru următoarele volume din colecția de *Documente privitoare la cotidian și viața de familie din Basarabia în secolul al XIX-lea!*

Igor CERETEU

Irina Frasin, George Bodi, Codrin Dinu Vasiliu (coordonatori), *Studii de antrozologie – Gândind dincolo de limite*, Editura Pro Universitaria, București, 2020, 238 p.

Volumul *Studii de antrozologie – Gândind dincolo de limite*, apare în siajul celei de-a doua ediții a Simpozionului de Antrozologie, desfășurat sub titulatura *Thinking beyond Borders*, în primele două zile din luna Noiembrie 2019 la Iași; cadrul organizatoric a fost oferit de aceleași instituții coordonatoare din anul inaugural – Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, Facultatea de Biologie din cadrul Universității „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei – Complexul Muzeal Național „Moldova” din Iași, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj și Rural Development Research Platform, grup interdisciplinar academic din Iași. Trebuie salutată continuitatea acestui demers științific interdisciplinar care a ajuns, deja, la o a treia ediție (care se va desfășura online datorită pandemiei cauzate de SARS-CoV-2, în prima săptămână a lunii Noiembrie 2020). Puține evenimente științifice reușesc să își fructifice potențialul și să se impună ca reperi incontestabili în comunitatea cercetătorilor – acest eveniment reușește în chip admirabil; conceperea și organizarea Simpozionului de Antrozologie la Iași reprezintă o certă reușită pentru echipa coordonatoare.

Introducerea volumului, semnată de Irina Frasin, cercetător la Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, trece în revistă studiile publicate și creionează armătura teoretică a domeniului, precum și complexele interogații pe care antrozologia le adresează societății contemporane. Este subliniată relația contradictorie dintre om și animale, bazată pe un paradox, cel puțin în lumea occidentală, ilustrat de numărul constant ascendent al animalelor crescute pentru companie, concomitent cu exploatarea lor la o scară nemaîntâlnită în nici o altă epocă istorică (trebuie ținut cont în această analiză și de explozia demografică contemporană și de răspândirea unui nivel de trai net superior oricărei alte perioade istorice). Propunerea de noi modalități de regândire a relației om-animal este intenția programatică a simpozionului și a volumului deopotrivă. Provocarea constă într-o schimbare de perspectivă care ar trebui să depășească diviziuni și clasificări artificiale, țel ambițios și dificil de pus în practică.

Studiul semnat de Codrin Dinu Vasiliu (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) decupează minuțios modalitățile în care omul vede și concepe animalele. Umanismul, umanitatea sunt categorii care ne structurează inevitabil percepțiile vis-à-vis de lumea în care trăim, prin urmare, animalul ocupă un spațiu vast și diversificat al reprezentării. În viziunea autorului, antrozologia trebuie să devină filosofia unei întrebări: „ce facem cu animalele?”, în contextul în care relația om-animal este inclusă invariabil într-un binom identitate-alteritate. Sunt evidențiate câteva tipuri de regimuri ale alterității – reprezentări ale alterității slabe (reprezentări ale organicului, animalul studiat științific sau perceput ca avatar al sacrului), reprezentări ale alterității puternice (reprezentări ale animalului sălbatic, agroindustrial, animalul domestic, animalul de companie, etc.), regimuri ale postalterității sau transalterității (extraterestrul sau animalul de după dispariția omului). În final ni se propune o filosofie care să se elibereze de personalism, de specicism, de subiectivism și să plece de la un concept de viață universal și eliberat de alteritate. Din această perspectivă, postalteritatea presupune renunțarea treptată la gradele de alteritate din sistemul de reprezentare a animalelor.

Studiul Irinei Frasin investighează modalitățile prin care tradiția antropocentrică a modelat și continuă să modeleze imaginea pe care o avem despre animale. Ambivalența ființei umane, legată de statutul dublu pe care-l încarnăm – specie de animal între alte specii de animale și ceva mai mult de atât, ființă excepțională dotată cu spirit sau suflet, este o consecință a procesului de construire a ideii de om. Deși ne clasificăm științific ca fiind o specie de animale, ne aflăm foarte departe de acceptarea acestei idei. Omul se află încă în centrul universului moral și supremația sa este nechestionată; ne place să credem că Omul este diferit

și superior, fie datorită culturii sau uneltelor sau limbajului sau moralității sau conștiinței de sine. Antropocentrismul este viziunea dominantă în majoritatea societăților contemporane. Impactul pe care îl are specia umană asupra animalelor și asupra mediului înconjurător ar trebui contracarat cu o filosofie de viață bazată pe re-descoperirea sălbăticiiei și re-cunoașterea animalelor ca semeni ai noștri dar și pe conceptul de co-evoluție (cercetări recente sugerează că animalele au avut un rol activ în definirea ființei umane, nu au fost doar subiect pasiv al procesului de domesticire). Așadar, este nevoie de o redefinire radicală a comportamentului uman față de animale.

Cătălina Daniela Răducu (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) își plasează cercetarea în acest sistem de referințe, punând în discuție viziunea antropocentrică, respectiv latura androcentrică, pentru a analiza vulnerabilitatea femeilor și animalelor în sfera domestică. Radiografia amănunțită a diverselor fațete complexe ale mecanismelor vulnerabilității se încheie, totuși, cu o notă de vag optimism: vulnerabilitatea poate, în anumite condiții, „funcționa ca un liant între specii, ca un fundament al solidarității”. Conceptul de co-evoluție, deja prezentat în articolele anterioare, poate fi o cheie spre o societate bazată mai degrabă pe empatie și auto-reflecție.

Aurora Hrițuleac (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) chestionează, în studiul propus în volum, ideea excepționalismului uman, idee proteică și prolifică care a funcționat de-a lungul întregii istorii ca fundament pentru ceea ce este numit, provocator, ca fiind „aroganța antropocentrică”. Capacitățile/abilitățile precum inteligența, altruismul, empatia, etc., considerate a fi, timp de sute de ani, apanajul strict al omului, apar și se manifestă de manieră evidentă la multe alte specii de animale. Prin urmare, aroganța antropocentrică este necesar să fie înlocuită cu o conștientizare a responsabilității pe care o avem (noi, oamenii), în gestionarea evoluției propriiei noastre specii precum și a celorlalte specii cu care conviețuim.

Liviu și Daniel Măgurianu, cercetători la Iași și respectiv Oostende, analizează rolul fundamental jucat de emoții în viața animalelor. Până foarte de curând s-a considerat că animalele nu au sau nu pot avea emoții precum oamenii. Această viziune s-a schimbat în ultimele două secole și cu precădere în ultimele decenii, după ce a devenit evident că evoluția animalelor este intim legată de un sistem emoțional complex. În ultimă instanță, singurul aspect caracteristic oamenilor este viața spirituală și încercarea de construire a relației cu transcendența.

Alina Simona Rusu (Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj) abordează o problemă extrem de

actuală – oboseala de compasiune și stresul moral care apar frecvent la cei care îngrijesc animalele (medici veterinari, lucrători în adăposturi de animale, etc.). Reziliența la oboseala de compasiune este unul dintre modelele interdisciplinare propuse de literatura de specialitate în combaterea efectelor uzurii apărute în activitatea cu animalele. Este un demers bazat pe răspunsul empatic și poate preveni epuizarea emoțională care se instalează facil în asemenea contexte.

Marco Adda, cercetător independent, AEDC Anthrozoology Education Dogs Canines, analizează problema câinilor fără stăpân. Câinii fără stăpân sunt, de cele mai multe ori, priviți ca un factor de perturbare, ca o problemă care necesită rezolvare prin metode dure și eficiente. Legătura complexă dintre civilizație, domesticire și antropocentrism este analizată în detaliu și sunt sugerate posibilitățile de stabilire a unor peisaje multi-specii. Aceste peisaje ar funcționa ca zone de tampon în conviețuirea echitabilă între cele două specii.

Cercetarea realizată de către Corneliu Gașpar și Luminița-Iuliana Ailincăi (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași) oferă detalii fascinante despre comportamentul câinilor, poate cel mai sociabil animal domestic. Incursiunea în comportamentul social complex pe care îl exhibă specia canină ar trebui să ne modifice percepțiile deseori superficiale vis-à-vis de „cel mai vechi prieten al omului”.

Lavinia Andreea Codrea (Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”) analizează legislația europeană privitoare la protecția animalelor de companie. Etica și bunăstarea animalelor de lângă noi sunt probleme de stringentă actualitate în condițiile în care „peste 103 milioane de pisici, 85 de milioane de câini, 50 de milioane de păsări, 26 de milioane de mamifere mici, 15 milioane de animale acvatice ornamentale, 7 milioane de reptile trăiesc în spațiul european”. Responsabilitatea oamenilor față de acest imens număr de animale este normată printr-un cadru legislativ specific, expresie a unei preocupări veritabile a opiniei publice față de această problemă. Noi trebuie doar să ne asumăm aceste principii deja stabilite.

Studiul în două părți realizat în colaborare de către Corneliu Gașpar, Luminița Ailincăi și Oana-Raluca Ursu (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași) tratează principiile generale și legislația privind protecția și bunăstarea animalelor din ferme. Ar fi de datoria fiecărui om să se familiarizeze, măcar superficial, cu cele cinci libertăți ale animalelor, stabilite de Consiliul pentru Bunăstarea Animalelor din Marea Britanie, ca modalitate de stimulare a empatiei

și corectitudinii față de animale. Vestea bună este că România posedă legislație specifică, transpunere a unor directive europene, de protecție și asigurare a bunăstării animalelor domestice.

Aceeași echipă de cercetători, cărora li se adaugă Gheorghiuță Vlad și Viorel-Cezar Floriștean (Facultatea de Medicină Veterinară din cadrul Universității de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” din Iași), ne oferă o incursiune fascinantă în lumea sacrificiilor rituale și procedurilor Halal și Kosher. Rezultă o investigație culturală și istorică extrem de utilă și interesantă atât pentru specialiști cât și pentru publicul cultivat.

Cercetarea concepută de George Bodi (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași) și Loredana Solcan (Muzeul de Istorie a Moldovei – Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași) funcționează ca pandant al articolului publicat anterior (2019) despre interpretarea alternativă a imaginii pictate a bovinelor pe ceramica fazei B a culturii Cucuteni. Articolul prezent propune o interpretare a imaginilor de bovine dintr-un areal cultural vast, prin investigarea a trei corpusuri de texte antice fundamentale (literatura sumeriană, textele Vedice și textele piramidelor egiptene din Regatul Vechi) cu ajutorul analizei automate a sentimentelor. Verificarea unor seturi de date istorice trans-culturale și combinarea unor perspective fenomenologice cu diverse aspecte ale neuroștiințelor confirmă justetea aplicării metodologiei propuse și altor categorii de reprezentări de bovine în imaginarul cucutenian.

Capitolul ultim, semnat de Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Luminița Bejenaru, George Bilavschi, Cătălin Hriban și Sever Boțan, prezintă o descoperire arheologică inedită – descoperirea unor fosile de broaște țestoase, în centrul orașului Iași, cu ocazia unor cercetări arheologice preventive în anul 2018. Transpar astfel noi detalii legate de relația dintre oameni și fauna sălbatică la debutul secolului al XIX-lea.

Studiile adunate în acest volum, precum și lucrările prezentate în cadrul Simpozionului de Antrozologie ne propun să reflectăm la relațiile pe care le avem cu lumea non-umană în general și să re-evaluăm alienarea noastră ca specie față de mediul natural.

Alexandru BOUNEGRU